

בשיעורים הקודמים עסקנו באיסור אמירה לנכרי שיעשה מלאכות האסורות בשבת עבור ישראל, ואיסור ההנאה ממלאכות שנעשו עבור ישראל. הגדרנו את האיסורים, וראינו מה כלול בכל אחד מהאיסורים ומה לא. בשיעור זה נלמד על מצבים בהם התירו חז"ל לומר או ליהנות ממעשי שבת של נכרים. שימו לב – ההיתרים שראינו עד כה היו מבוססים על הגדרת האיסור. מה שלא כלול בהגדרת האיסור אינו אסור. בשיעור זה נעסוק בפעולות האסורות מדין אמירה והנאה, ואעפ"כ חז"ל הוציאו אותם מהכלל והתירו אותם.

א. אמירה לנכרי לצורך מצווה

הסוגיות והראשונים

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף ח עמוד ב

הקונה שדה בסוריא - כקונה בפרוארי ירושלים; למאי הילכתא? אמר רב ששת: לומר, שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת. בשבת ס"ד? כדאמר רבא: אומר לעובד כוכבים ועושה, ה"י אומר לעובד כוכבים ועושה; ואף על גב דאמירה לעובד כוכבים שבות, משום ישוב א"י לא גזור רבנן.

(חברותא)

הקונה שדה בסוריא נחשב כקונה שדה בפרוארי ירושלים. שואלת הגמרא: למאי הלכתא - איזה הלכה בא התנא להשמיענו [בדין זה]? עונה הגמרא: אמר רב ששת: [דין זה] בא לומר, שאם יהודי קונה שדה מגוי בסוריא. ורוצה הגוי ללכת לדרכו בשבת שכותבין - שמותר לכתוב - עליו - על השדה - אונו - שטר מכירה - ואפילו בשבת עצמה. כדי להציל את הקרקע מידי. אך הגמרא מתפלאת: בשבת סלקא דעתך [שמותר ליהודי לכתוב בשבת, שזוהי מלאכה דאורייתא]? ומשיבה: כדאמר - כמו שאמר - רבא [במסכת שבת לענין חולה שאין בו סכנה]: אומר היהודי לעובד כוכבים ועושה את המלאכה. הכא נמי - גם כאן הדין הוא כך, אומר היהודי לעובד כוכבים ועושה. [כלומר, הגוי כותב את השטר על פי בקשת היהודי]. ואף על גב דאמירה לעובד כוכבים בשבת - שיעשה מלאכה, אסורה משום שבות. כאן, משום מצות ישוב ארץ ישראל, לא גזור רבנן - לא אסרו חכמים.

הגמרא כאן התירה כתיבה, אחד מאבות המלאכה, בשביל יישוב ארץ ישראל, אחת המצוות החשובות ביותר נברר עתה, אם ניתן להרחיב את ההיתר הזה למצוות אחרות ולאבות מלאכה נוספים? מעשה אחר המובא בגמרא מלמדנו שזה לא כ"כ פשוט -

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף סז עמוד ב

ההוא ינוקא דאשתפיך חמימיה, אמר להו רבה: ... נימרו ליה לנכרי ליתי ליה. אמר אביי: ... הזאה שבות, ואמירה לנכרי שבות, מה הזאה שבות ואינה דוחה את השבת, אף אמירה לנכרי - שבות, ואינה דוחה את השבת! אמר ליה: ולא שני לך בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה? דהא מר לא אמר לנכרי זיל אחים.

(תרגום): היה תינוק שנשפכו המים שחיממו עבורו (מערב שבת). אמר רבה: שיאמרו לנכרי שיביא. אמר אביי: כשם שהזאה על הטמא לטהרו אסורה בשבת משום שבות בלבד, ואעפ"כ איננה דוחה את השבת, אף אמירה לנכרי, האסורה משום שבות, ראוי הוא שלא תדחה את השבת! אמר לו: והאם אינך חושב ששונה איסור שבות שיש בו מעשה ואיסור שבות שאין בו מעשה? שהרי לא אמרנו לנכרי שילך ויחמם!

ממעשה זה למדנו שני דברים -

1. התירו לומר לנכרי להביא מים חמים בשביל התינוק, מכיוון שזהו איסור "שבות דלית ביה מעשה".
2. אסור להזות אפר פרה אדומה בשבת, למרות שזהו איסור שבות, מפני שזהו איסור "שבות דאית ביה מעשה".

עלינו לברר את מה משמעות ההבדל.

1. שיטת הבה"ג - מותרת אמירה לגוי באיסורי תורה לצורך מצוה (העיטור) או רק לצורך מילה (הר"ן)

ספר הלכות גדולות סימן ח - הלכות מילה עמוד קמו

והיכא דאייתי איזמל מערב שבת, ואיפגים או דאיגניב מקמי מילה (סכין המילה שהוכן מראש נפגם או נגנב לפני שכלו בו), שרי למימר לגוי לצבותיה (לטלטלו) או לאיתויי (או להביא) איזמל אחרינא, דגמרינן לה (עירובין סז ב) מההוא ינוקא דאישתפיך חמימיה, אמר להו רבא ... לימרו ליה לגוי לייתי ליה, אמר אביי ... הזאה שבות, ואמירה לגוי שבות, מה הזאה שבות ואינה דוחה את השבת אף אמירה לגוי שבות ואינה דוחה את השבת, אמר ליה ולא שני לך בין שבות דאית בה מעשה לשבות דלית בה מעשה.

הבה"ג הסביר שהמקרה שהובא בסוגיא בעירובין עסק בתינוק ביום ברית המילה שלו. שם התברר שמותר לומר לנכרי להביא את כל צרכי המילה בשבת (למרות שהגוי מטלטל מרשות לרשות). אם כן עולה שהבה"ג פירש את הגמרא כך – שאם בערב פסח שחל להיות בשבת יש אדם טמא מת שחסרה לו רק הזאה של מי חטאת כדי להטהר ולהקריב קרבן פסח. לא מתירים את פעולת ההזאה, חרף היותה איסור שבות בלבד. זאת למרות שהמשמעות תהיה ביטול הקרבת קרבן פסח. הסיבה היא מפני ששבות זו חמורה, שהרי יש בה מעשה, היינו שהיא נעשית ע"י ישראל. לעומת זאת, אם מדובר בשבות של אמירה לנכרי, זו שבות שאין בה מעשה, כי הישראל אינו עושה כלום אלא הגוי, ולכן כדי לאפשר את קיום מצוות המילה מתירים את השבות הזאת.

הרי"ף הביא את דבריו וכתב שרבים טעו בהם –

רי"ף מסכת שבת דף נה עמוד ב

אשכחן בהלכות גדולות כתיב א"ל: ולא שני לך בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה, דהא מר לא א"ל לנכרי זיל אחים לי, דהוא מעשה דאסור מדאורייתא, אלא זיל אייתי לי, דלית ביה מעשה דידיים אלא דיבורא בעלמא הוא. ושתק ולא מצא תשובה.

ועיינינן בהו ואשכחן (ועיינינו בזה וגילינו) דלאו מילי דסמכא נינהו ומגופא דהאי עובדא ילפת (וממעשה זה עצמו למדו) דאסור למימר לנכרי לצבותיה או לאתויי דרך רה"ר, מדקאמר ליה, דהא מר לא א"ל זיל אחים לי, מכלל דאסור למימר לנכרי זיל אחים לי (שהרי לא אמר לך חמס לי, עולה שאסור לומר לנכרי לך חמס) וכמה מרבוואתא טעו בהאי פירושא דהאי מימרא (וכמה מרבותינו טעו בשמועה זו), דקסברי דהאי דא"ל "ולא שני ליה למר בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה", אשבות דהזאה קאמר ליה, דשבות דהזאה שבות דאית ביה מעשה, ושבות דאמירה לית ביה מעשה בידים, דדיבורא בעלמא הוא. ואקשו בה הכי, ואמרי - הואיל ואמירה לנכרי שבות דלית ביה מעשה הוא, מה לי א"ל "אייתי לי מגו ביתאי", ומה לי א"ל "זיל אחים לי"? תרוייהו (שניהם) שבות דלית בהו מעשה נינהו, דדיבורא בעלמא הוא ושרי!

הרי"ף אומר לנו שפרשנים רבים הלכו רחוק מדי בפירוש הגמרא. הם הסבירו כך – הגמרא חילקה בין הזאה, שהוא מעשה בידיים, לבין אמירה לנכרי, שלא נעשה בידיים. המשמעות היא שמותר לומר לנכרי לעשות כל איסור שהוא בשבת (לצורך מילה, כפי שביאר הבה"ג). אם כך, למה הגמרא מסיימת בהסבר – הרי לא אמרנו לו שיחמם לנו מים? הפרשנים הללו אמרו -

ואטעו לכולהו נוסחאי דגמרא דקסברי דליכא בגמרא דהא מר לא א"ל זיל אחים לי אלא טעותא דנוסחי הוא

הם פשוט אמרו שזו גרסה לא נכונה בגמרא.

את איזו דעה הרי"ף ביקר? כנראה שהרי"ף התכוון לשיטת בעל העיטור

ספר העיטור שער ג - הלכות מילה דף מט טור א

משום שבות דלית בה מעשה, אלא אמירה לחודה, לא דחי לה מילה בזמנו. וכל מכשירי מילה עושין ע"י אינו יהודי למימר לאינו יהודי לצבותיה ואיתויי איזמל אחרינא או איפגום ולאחמומי חמין ולאבריי ינוקא כפסקא דרבוותאי קמאי הוא הדין כל מידי דמצוה עבדינן ע"י אינו יהודי דמשום דלא ידחו מצוה. וקרוב אני לומר דהדלקת נר בשבת מצוה בשעת אכילה מדליקין ע"י אינו יהודי בשבת

בעל העיטור חידש – מכיוון שסעודת שבת היא מצווה, מותר לומר לנכרי להדליק אור בשביל סעודת שבת! בשביל מצווה מותר לעשות "שבות שאין בו מעשה", דהיינו אמירה לנכרי. מכיוון שבאמירה אין מעשה, לכן לצורך מצווה מותר לומר לנכרי לעשות כל מלאכה שצריך.

ראשונים אחרים הבינו את הבה"ג אחרת.

הר"ן על הרי"ף מסכת שבת דף נו עמוד א

דעת הרב בעל הלכות גדולות ז"ל שמתירין אמירה לנכרי אפילו בדבר שיש בו מלאכה גמורה גבי מכשירי מילה

הר"ן הבין שכוונת הבה"ג הייתה להתיר אמירה לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא רק בשביל מכשירי מילה, לא לצורך מצוות אחרות. יתכן שה מפני שעל כך סופר בגמרא, אם כן יש מקור לכך שמילה מקבלת מעמד מיוחד, ויתכן שזה מפני שהבה"ג הביא את הקולא בהלכות מילה שלו. כך או כך, הר"ן הבין שהקולא של הבה"ג מוגבלת למצוות מילה בלבד.

2. שיטת הרי"ף – אמירה לגוי לעשות מלאכה דרבנן מותרת לצורך מצווה, וליישוב ארץ ישראל אפילו דאורייתא

חזרה לרי"ף – הרי"ף חלק על העיטור -

ולא כדקא סברי הוא, ונוסחי לית בהו טעותא, אלא נוסחי מעלייא נינהו, ולא פירושי כדקא סברי להו, אלא האי דאמר ליה "ולא שני ליה למר בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה", לאו אשבות דהזאה קאמר ליה, אלא הכי קאמר ליה – הא דאמרת אמירה לנכרי שבות, וקא מדמיתו לה (והשוותם אותה) לשבות דהזאה דאסירא, לא שני לך בשבות דאמירה גופה בין שבות דאית ביה מלאכה לשבות דלית ביה מלאכה, דהא מר לא א"ל "זיל אחיס ליי", דאית ביה מלאכה, אלא "אייתי לי מגו ביתאי" קאמר ליה, דטלטול בעלמא הוא, דלית ביה מלאכה, דשמעת מינה דכי אמרינן אמירה לנכרי שבות בדבר שהוא מלאכה, אבל בדבר שאינו מלאכה, כגון האי לא אמרינן ביה אמירה לנכרי שבות. הרי נתברר לך דליכא בנוסחאי טעותא ומילי דברירן אינון. והאי דאמרינן "שבות דלית ביה מעשה", ולא אמרינן "שבות דלית ביה מלאכה", "מעשה" ו"מלאכה" בהאי ענינא חדא מילתא היא, דקרו אינשי למלאכה מעשה, כדאמרינן "ובין יום השביעי לששת ימי המעשה", והיינו מלאכה. וכבר נתברר לך דאסור למימר לנכרי לצבותיה או לאתויי דרך רשות הרבים והאי דכתב בעל הלכות טעותא הוא ולא תסמוך עילויה.

לשיטת בעל העיטור הבחנת הגמרא היא בין הזאה, שהיא שבות שיש בה מעשה, לבין אמירה לנכרי, שהיא שבות שאין בה מעשה.

ואילו הרי"ף עצמו הסביר שהבחנה היא בין אמירות שונות לנכרי. אמירה לנכרי שיחמם מים מטילה על הנכרי עשיית מלאכה (האסורה מדאורייתא) זה פירוש הביטוי "מעשה". אמירה לנכרי שיטלטל במקום שאינו רשות הרבים איננה מטילה עליו עשיית מלאכה (האסורה מדאורייתא), חזו פשו הביטוי שאין מעשה. עולה שלפי שיטת בעל העיטור מותר לומר לנכרי לעשות מלאכות דאורייתא לצורך מצווה. והדין שפתחנו בו, ההיתר לצוות לנכרי לכתוב שטר למען יישוב ארץ ישראל, הוא היתר רגיל שיש בכל מצווה. הרי"ף, לעומת זאת, יצטרך להסביר למה בגיטין נאמר שמותר לומר לנכרי לכתוב, הרי כתיבה היא אב מלאכה!

3. שיטת התוספות והרמב"ן – אמירה לגוי לעשות מלאכה דרבנן הותרה לצורך מילה, ויישוב ארץ ישראל אפילו דאורייתא

בעלי התוספות התמודדו עם השאלה הזאת –

תוספות מסכת גיטין דף ח עמוד ב

אף על גב דאמירה לעובד כוכבים שבות משום ישוב ארץ ישראל לא גזרו רבנן - אבל משום מצוה אחרת לא היינו מתירין אמירה לעובד כוכבים במלאכה דאורייתא כדמוכח בפרק הדר (עירובין דף סח.). ההוא ינוקא דאשתפיך חמימיה ... ודאי איסורא דרבנן שרי בחצר שלא עירבו משום מצות מילה, אבל איסורא דאורייתא כגון לחמם לו חמין אסור.

משמע מדבריהם שההגדרה היא – שרק לצורך מצוות יישוב ארץ ישראל – ניתן להתיר אמירה לנכרי גם באיסור דאורייתא. אבל לכל מצווה אחרת, היתר אמירה לנכרי הוא רק באיסור דרבנן. לכאורה בעלי התוס' מסכימים עם שיטת הרי"ף.

עיון בהמשך דבריהם מגלה כי בעלי התוספות הגבילו את ההיתר עוד יותר –

ואין ללמוד מכאן היתר לומר לעובד כוכבים להביא ספר בשבת דרך כרמלית דלא דמי דדוקא משום מילה דהיא גופה דחיא שבת התירו.

לשיטת בעלי התוספות יש לנו שלשה כללים:

- א. לצורך קיום מצווה גדולה, כיישוב ארץ ישראל, מותר לומר לנכרי לעשות אפילו מלאכה דאורייתא.
 - ב. לצורך קיום מצווה שהיא עצמה דוחה שבת כברית מילה, מותר לומר לנכרי לעשות רק מלאכה דרבנן.
 - ג. לצורך כל מצווה אחרת אין היתר אמירה לנכרי.
- בעלי התוס' סיימו דבריהם בהערה הבאה:

ומיהו בהלכות גדולות משמע דאפי' איסורא דאורייתא שרי על ידי עובד כוכבים לצורך מילה שפירש דליתו מתוך ביתא דרך רה"ר.

גם הרמב"ן העיר על הייחודיות של המצוות הללו –

חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף קל עמוד ב

יש משיבין על דבריו ממאי דאמרין הלוקח (הקונה) עיר בארץ ישראל כותבין עליו אונו (שטר) אפילו בשבת, ואף על גב דאמירה לגוי שבות, הכא משום יישוב א"י לא גזרו ביה רבנן, אלמא אמירה לגוי אפילו לעשות מלאכה גמורה במקום מצוה לא גזרו רבנן!

ולדין לא קשיא ולא מידי דהתם מצוה ותועלת לכל ישראל הוא שלא תחרב ארץ קדושה, ועוד שאין אנו שוקלין מצות זו בזו ואין אנו יודעין מתן שכרה של מצוה כדי שנאמר כמו שהתירו זו נתיר אף זו, כמו שמצינו שהתירו שבות עצמה ע"י ישראל גבי מת ולא מצינו לו היתר למילה אף על פי שמצות עשה שבה יותר מפורשת בתורה ונכרתו עליה י"ג בריתות, וכן מצינו במקצת מקומות שאמרו במקום פסידא לא גזרו רבנן בשבות עצמה כי ההיא דצינור דבמסכת כתובות (ס' א') ובשאר מקומות אין אנו מתירין כל שבות משום פסידא ואין אומרים בדברים הללו זו דומה לזו. וכן אני אומר שאין מתירין אמירה לגוי אפילו בדבר שהוא משום שבות אלא גבי מילה לפי שניתנה שבת לידחות אצלה אבל בשאר מצות אין דוחין שבות כלל אפילו ע"י גוי שאין לנו היתר בשבות יותר משבות דמלאכה חוץ מזו.

הרמב"ן פתח דבריו בקביעה שברור שמצוות יישוב ארץ ישראל היא מצווה ייחודית, ומסיים בכך שברית מילה זו מצווה שדוחה שבת, א"כ אין זה מפתיע שהכנות אחרות לברית ידחו איסור שבות. באמצע דבריו הוא עומד על הנקודה המרכזית – נאמר שבשביל המצווה הגדולה של יישוב ארץ ישראל התירו לומר לנכרי לעשות איסורי דאורייתא, נאמר שבשביל המצווה הייחודית של ברית מילה התירו איסורי דרבנן, ואנחנו לא יכולים לדעת אלו מצוות אחרות הן ברמת החשיבות של המצוות הללו. ממילא אין לנו יכולת להרחיב את ההיתר למצוות אחרות עליהן לא נאמר במפורש שדוחות שבת.

לסיכום דעות הראשונים עד כה – משתי סוגיות עולה היתר לומר לנכרי לעשות מלאכה לצורך מצווה. הראשונים חלקו בשאלת רוחב ההיתר, יש שני מאפיינים שצריכים להיבחן – 1. לצורך איזו מצווה התירו אמירה לנכרי? 2. איזו מלאכה התירו לומר לנכרי לעשות? נסכם את השיטות עד כה:

1. בעל העיטור – כל מלאכה שהיא (אפילו הדלקת נרות) עבור כל מצווה (אפילו סעודת שבת).
2. הבנת הר"ן בבה"ג – בשביל מצוות מילה ניתן לצוות על כל מלאכה דאורייתא.
3. רי"ף – בשביל יישוב ארץ ישראל – אמירת מלאכה דאורייתא, בשביל שאר המצוות אמירת מלאכה דרבנן.
4. רמב"ן, תוספות – בשביל יישוב ארץ ישראל – אמירה דאורייתא. בשביל מילה – אמירה דרבנן.

הפסיקה – כשיטת הרי"ף

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שז סעיף ה

דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לא"י לעשותו בשבת ... מפני מצוה; כיצד: אומר ישראל לא"י בשבת לעלות באילן להביא שופר לתקוע תקיעת מצוה; ... ויש אוסרין.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שלח סעיף ב

יש מתירים לומר לעכו"ם לנגן בכלי שיר בחופות הגה: ואפי' לומר לעכו"ם לתקן הכלי שיר, שרי משום כבוד חתן וכלה.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפו סעיף כא

שופר של ראש השנה אין מחללין עליו יום טוב אפילו בדבר שיש בו משום שבות. כיצד, היה השופר בראש האילן או מעבר הנהר ואין לו שופר אלא הוא, אינו עולה באילן ואינו שט על פני המים כדי להביאו; ועל ידי אינו יהודי מותר, דהוי שבות דשבות (פירש איסור אמירה לאינו יהודי צאיסור דאורייתא הוא משום שבות שאח"ל לשבות מזה אמירה לא"י וצאיסור דרבנן הוא שבות דשבות); ובמקום מצוה לא גזרו.

רמ"א אורח חיים הלכות שבת סימן רעו

הגה: י"א דמותר לומר לא"י להדליק לו נר לסעודת שבת משום דסבירא ליה דמותר אמירה לא"י אפי' במלאכה גמורה במקום מלוא (ר"ן ס"פ ר"א דמילה צ"ס העיטור), שעל פי זה נהגו רבים להקל בדבר לזוה"ל לא"י להדליק נרות לצורך סעודה, צפרט צסעודת חתונה או מילה, ואין מוחה צידם. ויש להחמיר במקום שאין צורך גדול, דהא רוב הפוסקים חולקים על סברא זו וע"ל ס' ט"ז.

משנה ברורה סימן רעו ס"ק כד

ושל"ה החמיר אף לצורך גדול ושכן ראה נוהגים בקהלות חשובים שיושבים בחשכה במוצאי שבת אפילו בחתונה עד שאמרו הקהל ברכו. וכן נהג הגאון הר"ש כשהיו סועדים אצלו סעודה שלישית.

ערוך השולחן אורח חיים סימן רעו סעיף יד

השתא העניין תמוה לסמוך על דעת יחיד במקום שכל הפוסקים חולקים עליו ודיינו שנסמוך ע"ד הרמב"ם לדמות כל המצות למילה בשבות דרבנן. ונראה להדיא שרבינו הרמ"א עצמו לא ניחא ליה בכך אלא שבא ליישב קצת על העושים כן. ובאמת כתבו דמוטב שיהיו שוגגים ולא מזידים ולכן אין מוחין בידם, אבל אם ביכולת למחות פשיטא שמחוייבים למחות. ובזמנינו לא שמענו להקל בזה [וכ"כ השל"ה שח"ו להקל בזה וכ"כ הא"ר ועתה ביכולת למחות כי ישמעו אלינו].

מה שמקובל בפוסקים הוא להקל כדעת הר"ף, לומר לנכרי לעבור על איסורי דרבנן במקום מצוה, אך לא מעבר לזה. אמנם הרמ"א הביא את דברי בעל העיטור, וכתב שרבים נהגו כך, אך הוא הוסיף וכתב שאין הדין עמם, וניתן להקל כעיסור רק במקום צורך גדול. כפי שראינו בפוסקים האחרונים, ערוך השולחן והמשנה ברורה (ועוד רבים), יש להיזהר מאוד מלהקל כדברי העיטור.

אלו דברים סמכו הפוסקים על העיטור, לומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא?

מה הגדירו הפוסקים כצורך גדול דיו המצדיק שימוש בקולא של העיטור?

א. לצורך ברית מילה

מגן אברהם סימן שלא ס"ק ה

פשוט דאסור להביא התינוק לבהכ"נ דרך חצר שאינו מעורבת אפי' ע"י עכו"ם דהא יכולין למולו בביתו, והרבה פעמים מלין בבית כשיש צינה. ועסי' רע"ו ס"ב דיש מקילין אפילו במלאכה דאורייתא, ונ"ל דבמילה יש לסמוך עליהו אם אי אפשר בעניין אחר.

המגן אברהם פוסק שלצורך קיום מצוות ברית מילה (במקום שאין אפשרות אחרת) ניתן להקל לומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא. גם בלי הקולא המרחיבה של בעל העיטור, הר"ן הסביר שהבה"ג הקל במיוחד בשביל ברית מילה, וככל הנראה שהמגן אברהם סמך גם על דבריו.

ב. בין השמשות

פרי מגדים אשל אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעו סעיף ב

במוצאי שבת לומר בין השמשות להדליק נרות בין השמשות יש לומר (ד)הוה ספק ספיקא, שמא הלכה כמאן דמתיר לצורך מצוה, ושמא בין השמשות מוצאי שבת כמו ערב שבת.

הפרי מגדים מצרף את דעת בעל העיטור לספקות אם מותר לומר לנכרי לעשות מלאכה עבורו בבין השמשות של מוצאי שבת. המשנה ברורה (רע"ו ס"ק כ"ד) שהבאנו לעיל הציג שזו מחלוקת בין השל"ה לבין הפרי מגדים. למעשה בביאור הלכה הוא העיר שאפילו אם נקבל את דברי הפרי מגדים, למעשה יש בעיה טכנית ליישם את הקולא. הוא מאריך להציג את השיטות השונות בשאלת הגדרת זמן בין השמשות, ומסיים -

ביאור הלכה סימן שמב

על כן נראה דבמוצאי שבת יש להחמיר עד סמוך לצאת הכוכבים, שאז הוא בין השמשות דרבי יוסי ... וכן בספר בית מאיר גופא מסיים דמכל מקום יש להחמיר עד צאת הכוכבים משום דאין אנו בקיאין בזמן בין השמשות

מכיוון שלא ברור מבחינה הלכתית מהו זמן בין השמשות, אי אפשר לסמוך על הקולא של הפרי מגדים עד צאת הכוכבים.

❖ **הרחבות - היתר אמירה לנכרי בין השמשות בכניסת שבת**

ג. למנוע מכשול לרבים

חיי אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל סב סעיף יא

מותר לומר לנכרי לתקן את העירוב שנתקלקל בשבת כדי שלא יבואו רבים לידי מכשול. וכדאי הוא בעל העיטור (בסי' רע"ו) לסמוך עליו, להתיר שבות דאמירה אפילו במלאכה דאורייתא במקום מצוה דרבים (תו"ש בשם תשו' מ"מ).

החיי אדם פסק שמותר לומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא כדי שהרבים לא יעברו על איסור דרבנן (עירוב אפשר לבנות רק במקום שאין רשות הרבים דאורייתא) מפני שכדאי הוא בעל העיטור לסמוך עליו. וכמותו פסק במשנה ברורה (רע"ו ס"ק כ"ה)

ד. לצרכים שונים במסגרת תפקודו של בית הכנסת

שו"ת שואל ומשיב מהדורה תניינא חלק ב סימן יד

ראיתי ונתון אל לבי במה שנהוג בימות החורף בעמדם בלילות ש"ק והולכים לבית הכנסת והנה יש שמעמידין עכו"ם מע"ש ומצווים להדליק להם נר, אם צריך למחות בידם.

.... אף דחלילה וחלילה להקל נגד דברי השי"ע ורמ"א מכל מקום בבהכ"נ כיון דיש בו צד מצוה ללמוד ולהתפלל מתוך הספר וגם בבהכ"נ מצוה להרבות בנרות ובפרט בשבת קודש דאין הידור אם ילכו בחשך ובאורים כבדו ד'. וע"כ נראה לי דאם עושים כן אין למחות בידם דיש להם עמודים שיסמכו עליהם וטוב להעלים עין כנלפע"ד והנח להם לישראל. עוד יש לומר בטעם האור זרוע דאוסר אף רמיזה משום כיון דעיקר האיסור משום ממצוא חפצך וכיון שגם ברמיזה שייך ממצוא חפצך אם כן לכך אוסר ומה דכתיב ודבר דבר דעת האור זרוע דאינו קאי רק במדבר שיעשה אחר השבת דזה מותר ברמיזה ומעתה לענין חפצי שמים אף דדעת הרמב"ם ודעימיה דאוסר בשבות אחד מכל מקום ברמיזה אפשר להקל כיון דלא נעשה שליח רק מבעוד יום וי"ל עכו"ם אדעתא דנפשיה קא עביד.

השואל ומשיב לא אומר שמותר לכתחילה לאפשר לנכרי להדליק, אלא אומר שטוב להעלים עין מהעושים כך, כי יש להם על מה לסמוך.

דבר נוסף מעניין שעולה מהשואל ומשיב הוא שהוא מביא טעם יותר ברור לקולא. עד כה לא ביררנו מדוע בדיוק התיירו אמירה לנכרי לצורך מצווה. השואל ומשיב אומר לנו שאיסור "ודבר דבר" מחובר לאיסור "ממצוא חפצך". מכיוון שכאן הוא עוסק בחפצי שמיים, אין בעיה של "ודבר דבר" (נזכיר שהטעם לאיסור ההנאה הוא בכדי שלא יאמר לנכרי. ממילא אם אין איסור אמירה במסגרת זו, אין טעם לגזור איסור הנאה ממלאכות אלו). ברם הוא ער לבעיה הנוספת שיש באמירה לנכרי – שהנכרי נעשה כשלוחו. לכן הוא מסיק שהקולא לא פשוטה, ומחזיר אותנו לשיעור הראשון – האם הנכרי נעשה שלוחו כשאומר או רומז לנכרי אפילו מערב שבת?

גם הנודע ביהודה סבור כשיטה זו שאין להתיר אמירה לנכרי לכתחילה לעשות איסור תורה לצורך מצוה (אפילו ע"מ להתפלל נעילה ביום כיפור!), וההיתר הוא רק מגדר "הנח להם לישראל" –

שו"ת נודע ביהודה מהדור"ק או"ח סי' לג

מכתבו קבלתי, וע"ד תמיהתו על שנוהגין בהרבה מקומות שנכרי מדליק נרות ביום הכפורים לעת תפלת נעילה. ידע מעלתו כי פה קהלתנו בעזה"י כבר נתבטל המנהג הזה וגם בהיותי בק"ק יאמפלא כשבאתי לשם מצאתי שהיו נוהגין כן ג"כ בטלתי המנהג הזה רק התרתי שיטלטל הנכרי הנרות שכבר דולקות מערב יוה"כ להעמידם מפוזרים בכל בה"כ וזהו דמות דהוי שבות בשבות במקום מצוה. והעולם שנוהגים היתר שידליק נרות סומכים עצמם על הי"א שמביא רמ"א בסי' רע"ו ס"ב בהג"ה דאמירה לנכרי מותר אפילו במלאכה גמורה במקום מצוה, ואף שכתב רמ"א שיש להחמיר במקום שאין צורך גדול, העולם חושבים זה לצורך גדול. אבל באמת קשה מאוד ביום הקדוש הזה לכונוס בפרצה דחוקה לסמוך על דעת יחיד ואם כבר גבר החשך קודם שהתפללו הצבור נעילה בלחש אז מקרי צורך גדול והנח להם כו', אבל אם הצבור כבר התפללו ולצורך השי"ץ בודאי ימצא נר אחד בבה"כ דלוק מערב יוה"כ אז בודאי יש למחות בידם ומי בקש זאת מהצבור לומר פיוטים מוטב לא יאמרו פיוטים וסליחות וישמעו מהשי"ץ ולא יעשו דבר האסור לרוב הפוסקים.

בלוית חן (ספר של הרב עובדיה יוסף המקביל למשנה ברורה) הרב עובדיה הקל יותר לצורך תפילת הרבים –

לויית חן סימן יז עמוד כה

... כשאירע שנפסק החשמל בליל שבת באמצע קריאת שמע, הוריתי לומר לגוי להדליקו לצורך הרבים, שקוראים קריאת שמע ומתפללים מתוך הסידור דוקא, ואי אפשר להם להתפלל בע"פ. ומכל מקום היכא דאפשר טוב לעשות כן ע"י אמירה לעכו"ם שיאמר לעכו"ם חבירו.

שו"ת יביע אומר חלק ג - אורח חיים סימן כג

נשאלתי בענין מה שנהגו בכמה בתי הכנסיות פה מצרים, לומר לגוי מערב שבת, לבא בשבת אל החדר הסמוך לבית הכנסת, לכתוב את הנדרים והנדבות של העולים לסי"ת, וכן נדבות הזוכים במצות פתיחת ההיכל והקמת סי"ת. אם יש למנהג זה פנים בהלכה, או אין לעושים כן על מה שיסמוכו. ואם רשאים לנהוג כן בשאר בתי הכנסת שטרם נהגו היתר בזה...

המורם מכל האמור שהנהגים להקל בזה יש להם ע"מ שיסמוכו, ואין הדבר כדאי להכנס בריב ומחלוקת עם גבאי בתי הכנסת הנוהגים היתר בזה מכבר. ובלבד שהגוי הכותב עושה זאת בצניעה, ולא לעיני כל הקהל ח"ו, שיש בזה זלזול בכבוד שבת קדשינו. וכל זה דוקא לאותם בהכ"נ שנהגו מנהג זה משנים רבות, אבל הרוצים לעשות כעת חדשה בארץ, לנהוג כן בשאר בהכ"נ לכתחלה, יש למחות בידם, ועל כגון זה אמרו עושה חדשות בעל מלחמות. ואורוי מורינן להו (ופוסקים להם) להחמיר, דבאתרא דלא נהוג לא נהוג. ואפי' בבהכ"נ הנוהגים להקל מה טוב ומה נעים להוכיח את הגבאים בלשון רכה ואמירה נעימה שיחדלו ממנהג זה. ויעשו סימנים בפתקאות וכיו"ב כנהוג בהרבה מקומות.

הרב עובדיה הקל לכתחילה בשביל תפילת הרבים. לצורך נדרי ציבור והתנהלות הקהילה כתב שלא למחות ביד מי שכבר נהג כן, אך כתב שלכתחילה לא נכון להנהיג לומר לנכרי לכתוב לצורך הקהילה בשבת.

גם הרב משה פיינשטיין התיר אמירה כזו לצורך תפילה בציבור וקריאת התורה, בתנאי שדברים אלו יתבטלו אם לא תיעשה המלאכה ע"י הגוי או שאנשים יחלו אם המצב יישאר כפי שהוא –

שו"ת אגרות משה או"ח ח"ג סי' מב

הנה אם הוא באופן שקשה לסבול להרבה אנשים אף אם הם מיעוט מהמתפללים עד שמוכרחין לילך מבית הכנסת אף שליכא חשש חולי, או שיש חשש חולי מזה אף שיכולים לסבול וישארו בבית הכנסת להתפלל, מותר לומר לנכרי שיפסיק זרם העלעקטרי כדי להפסיק הקור. ואף שלהדליק נר לצורך סעודת שבת מן הראוי להחמיר שלא לומר להנכרי שידליק כדאיתא (בשו"ע או"ח) בסימן רע"ו סעיף ב' ואף לצורך גדול כדהובא בבאר היטב סק"ה בשם השל"ה וכן הוא במ"ב ס"ק כ"ד, מ"מ לצורך מצוה דרבים אין להחמיר כדאיתא במ"ב שם ס"ק כ"ה בשם הפמ"ג דמותר לא רק לתקן עירוב שהוא להסיר מכשול אלא אף לבנות ביהכ"נ כשיתבטל בנינו בלא זה, וא"כ כ"ש בזה שהוא בטול תפלה בצבור וקה"ת להרבה אנשים שיש להתיר. ובפרט שלא ברור פסיקת העלעקטרי באין דבר הדולק מזה אם יש בזה איסור דאורייתא, ואם אינו דאורייתא הא רוב הדעות הם להתיר לצורך מצוה ופסק כן הרמ"א / באו"ח / בסימן ש"ז סעיף ה' וכתב שגם המחבר פסק כן / באו"ח / בסימן תקפ"ז. ונמצא שיש כאן עוד טעם להתיר.

מעניינת הוספתו של הרב פיינשטיין לאחר חתימתו את התשובה הנ"ל –

ואם נזדמן זה בבית יחיד באופן שבכל הבית קר מותר מטעם אחר אף כשליכא קטנים מטעם דהכל חולים אצל הקור שאיתא בסימן רע"ו סעיף ה', אבל בבית הכנסת ליכא טעם זה דהא אפשר להם לילך מביהכ"נ מה שלא שייך לומר זה לבעה"ב וביתו שילכו לבית אחר.

היינו שעצם הקור איננו סיבה להתיר במקרה שניתן לעזוב את המקום ולשוב הביתה. אלא רק עובדת ביטול תפילה בציבור מתירה את האמירה.

השיב משה חלק אורח חיים סימן י

...היוצא לנו מזה דקהלות הנוהגין להקל לנכרי לומר בחול להדליק בשבת קודם אור הבקר או ביוהכ"פ לצורך תפלה דהוי מצוה דרבים יש להם על מה שיסמוכו וכבר יצא להיתר מפי הגאון מלבוב בספרו, ומעתה לא נפלא לא רחוקה להתיר כמו כן לומר לנכרי להדליק בשבת בשביל ת"ת דרבים, דתפלה כנגד תמידין תקנו וכבר אמרו חז"ל בפ"ק דמגילה גדול ת"ת דרבים יותר מהקרבת תמידין, וממילא ה"ה לגמור תהלים ברבים דחשיב כמו תפלה ות"ת דרבים, ושמענו מכמה גדולי הדור וצדיקים בדור שלפנינו במדינה זו שהיו נוהגים להדליק נרות ע"י נכרי בש"ק קודם אור הבקר בביהכ"נ ללמוד תורה ברבים.

בהשיב משה (לרב משה טייטלבוים הראשון, מהמאה ה-18) הרחיב את ההיתר מתפילה ללימוד תורה של רבים

ה. לצורך פיקוח נפש רוחני של רבים

שו"ת מראה הבזק חלק ג' תשובה לד

שאלה: מתי ניתן להקל באמירה לנכרי במצוה דרבים בשעת הדחק, ואיך זה ניתן לביצוע בלי בעיה של מראית עין וחשד?

תשובה : יש בזה הרבה פרטי דינים. הואיל והשאלה כללית ואינה מפורטת לפרטים, קשה להשיב באופן מוחלט, שהרי בדברים כאלה יש לדון כל מקרה לגופו. באופן רגיל פסקו המחבר והרמ"א וה"משנה ברורה" שלצורך מצוה מותרת שבות דשבות באמירה לנכרי, היינו מותר לומר לנכרי לעשות דבר שיש בו רק איסור דרבנן, לצורך מצוה, וכן הדין במקום צורך גדול או הפסד ממוני גדול.

ואולם, אם המדובר בקשר לקיום התפילה ושיעורי-התורה בשבת בבית-הכנסת, והדבר יועיל להציל יהודים מנסיעה למקומות בידור ובילוי (וכדלעיל), הרי נראה שיש להקל בכך אפילו באיסור דאורייתא, כדעת בעל "העיטור", שאף הרמ"א הסתייג מקולא זו רק באופן שאין בו צורך גדול, והרי בנדוננו אין לך צורך גדול מזה, שהרי מדובר בהצלה רוחנית של יהודים שהם בחזקת תינוקות שנשבו, ולא במצוה שיש בה הנאת הגוף, ובמעשה שיש לו סיכוי להשפיע לטובה, לקרב ליהדות ולהציל מטמיעה. לכן יש מקום להתיר הסעה ברכב גדול נהוג בידי נהג גוי האוסף את היהודים לבית-הכנסת ואחרי כן מפזר אותם לבתיהם, וכפי שפסק ה"משנה ברורה" להתיר תיקון העירוב שנתקלקל בשבת ע"י גוי, בכדי למנוע מכשול דרבים, שהרי גם כאן בהצלה ממכשול עסקי. אכן יש לזכור שעדיין זה היתר דחוק מאוד (משום שזה קבוע), ועל הרב המתיר זאת להיזהר ולכלכל דבריו בצורה שתהיה קרובה לשכר ורחוקה מן ההפסד, דבר שאין צורך לומר, כי כל היכול להימנע משימוש בהיתר זה, תבוא עליו ברכה.

❖ **הרחבות – תשובות מראה הבזק – טלטול ילדים לבית הכנסת ע"י נכרי, אמירה לנכרי במקום פיקוח נפש רוחני לרבים (התשובה במלואה), הפעלת "אוטובוס שבת" לאיסוף מתפללים הגרים במרחק מבית הכנסת**

ב. אמירה לנכרי במקום חולי וצער

1. שיטת הרמב"ם – לצורך חולה שאין בו סכנה מותרת אמירה לגוי באיסורי תורה, ולמקצת חולי (צער גדול) באיסורי דרבנן

הרמב"ם מבאר את המעשה של הינוקא אחרת –

רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכות ט-י

דבר שאינו מלאכה ואין אסור לעשותו בשבת אלא משום שבות מותר לישראל לומר לגוי לעשותו בשבת, והוא שיהיה שם מקצת חולי או יהיה צריך לדבר צורך הרבה.....כיצד מביא לו מחצר לחצר שאין עירוב ביניהן מים חמין להרחיץ בהם קטן ומצטער וכן כל כיוצא בזה

ברור שהדוגמא שהרמב"ם מביא, הבאת מים חמין לצורך רחצת קטן, לקוחה מהסוגיה במסכת עירובין ממנה פתחנו.

מגיד משנה הלכות שבת פרק ו הלכה ט

מלשון רבינו שהוא מפרש מעשה דפי' הדר (עירובין סז) שלא ביום מילה אלא קודם לה או אחריה הרבה. ואף על פי כן התירו משום צער התינוק שהחמין יפין לו

ביאור הגר"א אורח חיים סימן שז סעיף ה

מפי' הרמב"ם דלאו ביום מילה היתה אלא משום צערא שרו התם, וזהו שכתב "לרחוץ המצטער" ברם, מסוגיה נוספת עולה שלצורך חולה מותר לבקש מנכרי לעשות כל מלאכה בשבת –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכט עמוד א

דרב עולא בריה דרב עילאי, דאמר: כל צרכי חולה נעשין על ידי ארמאי בשבת. וכדרב המנונא, דאמר רב המנונא: דבר שאין בו סכנה - אומר לנכרי ועושה

וכך פוסק הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה י

חולה שאין בו סכנה עושין לו כל צרכיו על ידי גוי, כיצד אומרין לגוי לעשות לו והוא עושה לבשל לו ולאפות ולהביא רפואה מרשות לרשות וכיוצא באלו, וכן כוחל עיניו מן הגוי בשבת אף על פי שאין שם סכנה.

מלשון הרמב"ם ניכר שיש כאן שני היתרים שונים –

בפרק ו מדובר על קטן ומצטער, ולא חולה. עבירו מותר לבקש מנכרי לעשות פעולות האסורות מדרבנן. בפרק ב' מדובר על חולה שאין בו סכנה. עבירו מותר לבקש מנכרי לעשות כל מלאכה.

2. שיטת הגאונים – במקצת חולי אסורה אמירה לגוי בכל מקרה

כאמור, לפי פרשנים רבים ההיתר שבמסכת עירובין נאמר על צרכי מילה, ולא משום צערו של התינוק. לשיטתם לכאורה אין מקור להתיר אמירה לנכרי לצורך מצטער, אלא רק לצורך חולה –

מגיד משנה הלכות שבת פרק ו הלכה ט

הגאונים ... סוברין שאינו מותר אלא במקום חולי גמור

בירור נוסף בשיטת הרמב"ם

כאמור, הרמב"ם פוסק שלצורך המצטער מותר לבקש מנכרי שיעשה פעולות האסורות משום שבות. אך בסוגיות רבות נאמר שבמקום צער מותר לישראל עצמו לעשות מלאכות האסורות מדרבנן!

תלמוד בבלי מסכת כתובות דף ס עמוד א

תניא, רבי מרינוס אומר: גונח יונק חלב בשבת. מאי טעמא? יונק - מפרק כלאחר יד, ובמקום צערא לא גזרו רבנן. אמר רב יוסף: הלכה כרבי מרינוס

רש"י מסכת כתובות דף ס עמוד א

גונח - המיילל מכאב לבו פליינדריי"א.
יונק חלב - משום רפואה ורפואתו חלב עז.
מפרק - הנותק דבר ממקום שגדל בו ולא מן המחובר אלא מן התלוש ותולדה דדש הוא שמפרק תבואה מקשיה (שבת דף עג:).
כלאחר יד - שאין דרך בני אדם לינק אלא לחלוב ביד.
ובמקום צערא - שמצטער מכאבו.

חברותא כתובות דף ס עמוד א

תניא, רבי מרינוס אומר: גונח [מיילל מכאב לבו] יונק חלב של עז בשבת בשביל רפואה. ומפרשת הגמרא: מאי טעמא מותר לעשות כן בשבת? כי יונק חלב בפיו הוא בכלל מלאכת "מפרק" [שהיא תולדה של מלאכת דש, שהיא אחת מל"ט מלאכות האסורות בשבת] הנעשית כלאחר יד [על ידי שינוי], שהרי אין דרך בני אדם לינוק מבהמה בפייהם אלא לחלוב את החלב לכלי ולשתות אותו מהכלי. מלאכה הנעשית "כלאחר יד" [בשינוי] אינה אסורה בשבת אלא מדרבנן. ובמקום צערא [במקום צער של החולה] לא גזרו רבנן. אמר רב יוסף: הלכה כרבי מרינוס

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמז עמוד ב

אמר רבי חנא בגדתאה אמר שמואל: הלכה מחזירין את השבר

הראב"ד מקשה על הרמב"ם – אם כך, מדוע שיהיה צורך לבקש מנכרי לעשות את המלאכות האסורות מדרבנן. ישראל יכול לעשותן בעצמו! אם כך, ההיתר שהרמב"ם הביא בפרק ו' מיותר –

הגהות הראב"ד על הרמב"ם הלכות שבת פרק ו

א"א אם היה מקצת חולי הוא עצמו עושה! שהרי גונח יונק חלב בשבת, וכן אמרו הלכה מחזירין את השבר!

מדוע, אם כן, לרמב"ם יש צורך להתיר לבקש מנכרי לעשות מלאכה האסורה מדרבנן, כאשר מותר לישראל לבצע את המלאכה הזו בכוחות עצמו?
הרמב"ם פסק את הדברים בעצמו, באותה ההלכה ממש –

רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה י

חולה שאין בו סכנה עושין לו כל צרכיו על ידי גוי, כיצד אומרין לגוי לעשות לו והוא עושה לבשל לו ולאפות ולהביא רפואה מרשות לרשות וכיוצא באלו, וכן כוחל עיניו מן הגוי בשבת אף על פי שאין שם סכנה
ואם היו צריכים לדברים שאין בהן מלאכה עושין אותן אפילו ישראל, לפיכך מעלין אזנים בשבת ומעלין אנקלי ומחזירין את השבר וכל כיוצא בזה מותר

אם כך, לכאורה יש לברר את דברי הרמב"ם בפני עצמם – מדוע יש צורך להתיר לנכרי לעשות מלאכה האסורה מדרבנן עבור מצטער, כאשר בפרק ב הרמב"ם עצמו מתיר לישראל לעשות את המלאכות האסורות מדרבנן?

התשובה הפשוטה לדברים היא שהראב"ד חולק על הקטגוריה של קטן ומצטער. כאמור, הרמב"ם למד את הקטגוריה הזאת מהמעשה של הינוקא. רוב הראשונים מבארים שהסוגיה עוסקת בצורך מצווה, ולא משום צער, כך שלשיטתם אין ראייה שהקטגוריה הזאת קיימת.

בפרק ב מתוארים חולים שיש בהם סכנה, אדם גונח בכאב או ששבר עצם. מדובר על אנשים השרויים בכאב גדול. הצורך לשכך את הכאבים הללו מקביל לצורך לסייע לחולה. בפרק ו הרמב"ם מתייחס לקטן ומצטער. מדובר על רף נמוך משמעותית מהרף אליו הרמב"ם התייחס בפרק ב.

לכאורה כוונת הרמב"ד היא לכפור בקטגוריה הזו. הרמב"ד אומר – בפרק ב פירטת את ההיתרים על ידי נכרי, ואפילו על ידי ישראל. לא ברור מהי הקטגוריה החדשה שהוספת כאן. אם כך, שיטת הרמב"ד מתחברת לשיטת הגאונים שהובאה לעיל. לשיטתם עולה שעבור חולה ומי שנמצא בכאב משמעותי מותר לעשות מעשים האסורים מדרבנן – בין באמירה לנכרי האסורה מדרבנן, או על ידי פעולות אחרות האסורות מדרבנן (יניקת חלב וכו').

לפי הרמב"ם, לעומת זאת, יש קטגוריה נוספת, של המצטערים (והקטנים). בכדי לחדד את הדברים, נעייין בנקודה נוספת בהלכה שבפרק ב –

רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה י

חולה שאין בו סכנה עושין לו כל צרכיו על ידי גוי, כיצד אומרין לגוי לעשות לו והוא עושה לבשל לו ולאפות ולהביא רפואה מרשות לרשות וכיוצא באלו, וכן כוחל עיניו מן הגוי בשבת אף על פי שאין שם סכנה ואם היו צריכים לדברים שאין בהן מלאכה עושין אותן אפילו ישראל, לפיכך מעלין אזנים בשבת ומעלין אנקלי ומחזירין את השבר וכל כיוצא בזה מותר

הרמב"ם מתיר לבקש מנכרי לכחול את עיני החולה בעיניו בשבת. ברם, בפרק כג הרמב"ם פוסק שכחילת העין אסורה מדרבנן, מפני שהיא דומה לכותב. אם מדובר במלאכה האסורה מדרבנן, לכאורה מותר לישראל לעשותה, כפי שהרמב"ם מבאר בהמשך ההלכה הזו עצמה¹ המגיד משנה מציע להבחין בין חולי כללי לבין כאב באבר מסוים –

מגיד משנה הלכות שבת פרק ב הלכה י

נתבאר לך בדברי רבינו שכל שבות מותר בחולי שאין בו סכנה, כיון שהוא חולי כולל כל הגוף, בין שבות דאמירה לנכרי בין שבות הנעשה על ידי ישראל. אבל באבר אחד, כיוון שאין בו סכנה, לא הותר לישראל אפילו שבות גמור. וזהו שלא התירו לכחול אלא מן הנכרי, אף על פי שאין בכוחל אלא משום שבות כנוצר פי כ"ג.

יש לציין שיש קושי בהצעה זו. הרי בסוף ההלכה הרמב"ם מתייחס לקיבוע של שבר. השבר הוא שבר באבר מסוים. לפי המגיד משנה היה לרמב"ם לפסוק שהנכרי יקבע את השבר, ולא ישראל! הבית יוסף מציע תירוץ לקושיה זו –

בית יוסף אורח חיים סימן שכח

ומתוך דבריו נראה שנתיישב ספק זה, דהא דשרינן שבות הנעשה על ידי ישראל, אף על פי שאין בו סכנה, היינו דוקא בחולי הכולל בגוף, והא דלא שרינן למיכחל אלא מגוי, אף על פי שיש בו סכנת אבר, משום דאינו חולי הכולל כל הגוף. ולפי זה צריך לומר דהעלאת אזנים ואונקלי והחזרת שבר הם חלאים כוללים כל הגוף, שאם לא כן לא היו מתירים לעשותם על ידי ישראל

המגיד משנה מבחין בין חולי או כאב המשפיעים על כל הגוף וכזה שאינו. אדם המסתובב עם עצם שבורה שאיננה מקובעת נמצא בכאבים שאינם מאפשרים לו לתפקד כלל. לעומת זאת, אדם עם דלקת בעין מסוגל להמשיך לתפקד, ורק עיניו וראייתו מושפעים מהדלקת.

אם כך, לפי ביאור המגיד משנה בדברי הרמב"ם, ההיתר שנכרי יבצע מלאכות האסורות מדאורייתא הותר עבור חולה שאין בו סכנה, או כאב המשבית את הגוף. לטיפול בכאב מקומי מותר לבקש מנכרי לבצע מלאכה האסורה מדרבנן בלבד.

הקטגוריה הזאת מתחברת לקטגוריה של המצטערים והקטנים. לפי המגיד משנה, הרמב"ם מתיר לבקש מנכרי לעשות מלאכה האסורה מדרבנן עבור שני מצבים – חולי או כאב שאיננו משפיע על כל הגוף, או צער גופני כללי (שאיננו חולי). אם כך, לפי המגיד משנה בשיטת הרמב"ם לכאורה הציר הוא כך: חולי שיש בו סכנה – מחללים שבת מדאורייתא.

חולי שאין בו סכנה – מחללים שבת מדרבנן, כלומר – באמירה לנכרי או באיסור דרבנן אחר.

¹ הערה על מתודיקה עיונית – הקושיה על הרמב"ם היא – אם מותר לישראל לעשות מלאכה האסורה מדרבנן, מדוע הרמב"ם מפרט שמותר לבצעה על ידי נכרי? שאלה זו זהה לשאלה הקודמת, על דברי הרמב"ם בפרק ו – אם מותר לישראל לעשות מלאכה האסורה מדרבנן, מדוע הרמב"ם מפרט את ההיתר לבקש אותה מנכרי? לכאורה אם נוכל להצדיק את הצורך להתיר את כחילת העין על ידי הנכרי בדווקא, נוכל לזהות קטגוריה שתתאים גם לדברי הרמב"ם בפרק ו. לכן השאלה הזו צפויה לסייע לנו.

חולי המשפיע על אבר אחד בלבד, או צער כללי שאינו כאב של ממש – מותר רק לבקש מנכרי לבצע מלאכה האסורה מדרבנן.

סדרת השיעורים הנוכחית עוסקת באיסור אמירה לנכרי וגבולותיו. בסדרת השיעורים שתעסוק בהלכות רפואה (יחידות 66-68) נעמיק בעניין זה. שם נלמד שהבית יוסף חולק על חלק מההגדרות של המגיד משנה. הרחבה בנושא זה מובאת בהרחבות.

- ❖ **הרחבות – שיטת הבית יוסף בדברי הרמב"ם**
- ❖ **הרחבות – האם ליהודי מותר לעשות מלאכות דרבנן בשביל חולה?**

לעניין אמירה לנכרי לכאורה יש מחלוקת בין שתי שיטות – מוסכם שלצורך חולי או לשכך כאב משמעותי מותר לבקש מנכרי לעשות כל מלאכה. לפי הרמב"ם (וכנגד דעת הגאונים, וככל הנראה גם הראב"ד) – לצורך המצטער והקטנים מותר לבקש מנכרי לעשות מלאכות האסורות מדרבנן.

הלכה – כרמב"ם

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכח סעיף יז

חולה שנפל מחמת חליו למשכב ואין בו סכנה, אומרים לא"י לעשות לו רפואה.

משנה ברורה סימן שכח ס"ק מז

לעשות לו רפואה - אפילו במלאכה דאורייתא, והוא הדין שאר צרכיו, כגון לאפות ולבשל וכיוצא באלו אם צריך לכך

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שז סעיף ה

דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לא"י לעשותו בשבת; והוא שיהיה שם מקצת חולי ... כיצד: אומר ישראל לא"י בשבת ... להביא מים דרך חצר שלא עירבו, לרחוץ בו המצטער; ויש אוסרין

השולחן ערוך פוסק להלכה כרמב"ם. דעה זו התקבלה הלכה למעשה.

1. דוגמאות למקצת חולי

כאמור, עבור חולי או לשכך כאב עז מותר לבקש מנכרי לעשות מלאכות האסורות מדאורייתא. הרמב"ם לומד מהמעשה של הינוקא שיש היתר לבקש מנכרי לעשות מעשים האסורים מדרבנן לצורך הקטן והמצטער. דבריו נפסקו למעשה. אם כך, עלינו להגדיר איזה צער נמצא ברף גבוה דיו להתיר את עשיית המלאכות הללו, ומהו הרף של חולי, המצדיק הנאה ממלאכות דאורייתא. נעמוד על ההגדרות הללו בעזרת הדוגמאות שהפוסקים עסקו בהם.

- ❖ **הרחבות – לעניין מה מתייחסים לקטנים כחולים לעניין אמירה לנכרי?**
- ❖ **הרחבות – תשובת מראה הבזק – הגדרת חולה שאין בו סכנה**

א. חימום

מרדכי מסכת שבת פרק יציאות השבת רמז רנ

ה"ר יום טוב כתב וז"ל מנעורי הייתי משתומם על האוסרים להתחמם כנגד מדורות הנכרים הנעשה בשבת בשביל ישראל, כי ראיתי אבא מרי ורבינו משולם שהיו פרושים ומתחממים וכן הרבה גדולי עולם וטעמא כדאמר בעלמא הכל חולים אצל המילה וכן **הכל חולים אצל הקור**, יהא חלקי מן המתחממים ולא מן הפרושים, והמתחממים יתענגו על רוב שלום

בין הראשונים עולה מחלוקת אם מותר ליהנות מהבערת המדורה עבור ישראל. הדיון כאן, אם כן, הוא בשאלה אם קור נחשב חולי שאין בו סכנה. מסתבר שקור הוא ודאי צער, השאלה היא אם הוא חולי שאין בו סכנה.

(יש מקום לבחון מדוע קור נחשב חולי. האם זה מפני שהקור עשוי להביא לידי חולי, או שעצם הצער מהקור הוא צער ברמה הנחשבת חולי).

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעו סעיף ה

בארצות קרות, מותר לא"י לעשות מדורה בשביל הקטנים ומותרין הגדולים להתחמם בו, ואפי' בשביל הגדולים מותר אם הקור גדול, שהכל חולים אצל הקור; ולא כאותם שנוהגים היתר אף על פי שאין הקור גדול ביום ההוא.

המרדכי הביא את רבנו יום טוב, שהעיד שרבותיו נהגו ליהנות ממלאכות דאורייתא שעושים נכרים כדי להתחמם, מפני שהכל חולים אצל הקור. השו"ע פסק שזה לא נכון – אם מדובר בקטנים, או אף לגדולים ביום קר ביותר, אפשר להגדיר את זה כחולה שאין בו סכנה, ורק במקרה זה נוכל להתיר ליהנות ממלאכה דאורייתא. אך אם קר ברמה נמוכה יותר שלא היינו מגדירים כחולה שאין בו סכנה, אין היתר לומר לגוי לעבור על מלאכה דאורייתא.

שימו לב – אם מדובר בקור שהוא פיקוח נפש, אפשר לעבור על מלאכות דאורייתא בידיים. אם מדובר במצטער מחמת הקור, אפשר לומר לנכרי לעבור על איסור דרבנן בלבד (כמו שמותר לומר לנכרי שיביא מים לרחוץ את המצטער). מתי אפשר להתיר לומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא? כשהקור יוגדר עבור השהים בבית כחולה שאין בו סכנה. איך בדיוק מגדירים את זה?

ערוך השולחן אורח חיים סימן רעו סעיף יב

במדינות הצפוניות שהקור גדול בימות החורף הדבר פשוט שהכל חולים אצל צינה גדולה כזו ואומר לאינו יהודי ועושה וכלשכן כשהאינו יהודי מסיק התנור דמותר ליהנות מזה והמחמיר בזה אינו אלא מן המתמיהין. ורבינו ירוחם כתב שרבינו יעקב מאורלייני"ש היה אומר לא"י להדליק האש ולתקנו בשבת דהכל חולים אצל צנה [ב"י]. אמנם אם אין הקור גדול בשם, או שביום הזה אין הקור גדול, וודאי אסור לומר לא"י להסיק התנור, ואפילו עשה הא"י מדעתו צריך למחות. אבל כשיש קטנים בבית מותר לומר לא"י להסיק התנור, דהקטנים חולים אצל הקור אפילו כשאין הקור גדול כל כך, ואז גם הגדולים יוכלו להתחמם, כיון שניסוק בהיתר בשביל הקטנים [וקשה להכריע מתי נקרא הקור גדול ומתי נקרא אינו גדול ובמדינותינו בירחי טבת ושבט הקור גדול מאד וא"א לגדור בזה גדר ברור ולא כל האנשים שוים בזה].

ב. מיזוג

בשיעור הקודם למדנו את דברי הרב פיינשטיין על מיזוג. הוא מציע להתיר על סמך הגדרת המיזוג כתוספת הנאה בלבד. כפי שלמדנו, הרב פיינשטיין דוחה את ההצעה הזו להיתר –

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן מז

ובדבר כשנעשה יום חם מאד בשבת אם מותר לספר להנכרי שהוא חם מאד בחדר זה כדי שהנכרי שרוצה בטובתו יפתח את מזגן האויר (עיר – קאנדישענער [אייר קונדישן]) בעצמו, כמו שמותר לומר לנכרי שהנר אינו מאיר יפה כדי שהנכרי הרוצה בטובתו יסיר הפתח שבראש הנר כדאיתא במשנהברורה סימן ש"ז ס"ק ע"ו, ומסיק דאין לאסור מטעם שנהנה ממלאכה שעשה הנכרי בשבילו משום דאין זה הנאה כל כך דגם מקודם היה יכול ע"פ הדחק לקרות לאורו. דהרי גם הכא אפשר לו לישב בשעת הדחק גם כשהוא חם. **פשוט וברור שאסור** דהא בכל הנאה ממעשה הנכרי אפשר לו גם בלא זה אף כשמבשל עבורו דודאי יכול להיות גם בלא אכילת דבר שבישל בעדו, וכן יכול האדם להיות איזה שעות בחדר קר ומ"מ היה אסור. והטעם דעכ"פ הא הנאה זו דאכילת דבר המבושל והנאת החמום הא לא היה לו אף בשעת הדחק אי לאו מלאכת הנכרי בשבת עבורו שזה אסור, וכמו כן הנאה זו דלא יסבול החום הרי לא יהיה לו אף בשעת הדחק הנאה זו שלכן אסור. ולא דמי לקריאה שדבר זה דקריאה היה יכול גם בלא מלאכת הנכרי אף שהיה בדוחק ובקושי, שלכן נמצא שלא היה לו כלום ממעשה הנכרי בתועלת הקריאה שהיה להישראל.

במנחת יצחק מתיר כאשר החום מצער, מכיוון שהדלקת המזגן היא איסור דרבנן בלבד –

שו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן כג

ע"ד השאלה אם מותר לומר לנכרי לפתוח את המאורר (Aircondition) בשבת, בעת שחם היום מאד, ואולי אפשר לומר, לפי מה דמבואר בש"ע (או"ח סי' רע"ו סעיף ה') דמותר להא"י לעשות מדורה, אפילו בשביל הגדולים, אם הקור גדול, שהכל חולים אצל הקור עיין שם....

(ד) אמנם נראה, דבנד"ד ... לפי המבואר בדברי המג"א הנ"ל, היכא דהוי רק שבות דשבות יש להתיר משום צער, ובנד"ד הולדת כח הזרם, בלא הבערה כלל, נראה דל"ה רק איסור דרבנן, וכמו שכתבתי בזה במק"א בספריי.... ואם כן באמירה לעכו"ם הוי שבות דשבות, ובמקום צער גדול כחום היום מאד, יש להקל לפתוח המאורר ע"י עכו"ם כנלע"ד

יתכן וטמונה כאן בעיה פנימית בהגדרת הצער המתיר לבקש מנכרי שיעשה מלאכה האסורה מדרבנן. לכאורה קשה להגדיר את הצער בצורה אובייקטיבית, שהרי בכל דור ודור, הגדרות הצער משתנות. אינו דומה אדם הנמצא בעולם בו אין מזגנים, המרגיל את גופו לסבול את החום, לאדם הנמצא בעולם בו המזגן נחשב הכרחי. יתכן ובעולם בו אין בית אשר אין בו מזגן, הרב פיינשטיין היה מודה שאנשים אינם רגילים לסבול את החום, ו"הכל מצטערים אצל החום".

ג. הגנה מפני הגשם

שו"ת מכתם לדוד חלק אורח חיים סימן א

אומברלי"ה (מטריה), לא מיבעי דלפותחה דאסיר, אלא אף בפתוחה ועומדת מערב שבת אסור לנושאה בידו, בין בשבת בין ביום טוב, אך בזאת נאות להם להתיר האמירה לגוי לנושאה עליהם להגן כנ"ל דהו"ל שבות דשבות ושרי במקום צערא דגופא כמבואר בסימן ש"ז. ואף שיש חולקים כדאי הם המתירים לסמוך עליהם בכה"ג וכ"נ דעת מרן להלכה.

המכתם לדוד אומר שאסור להחזיק מטריה (בהרחבות ניתן לראות תשובת מראה הבזק על דין זה). אך מפני הצער של הגשם מותר לומר לנכרי לטלטל עבורו כדי להגן עליו.

❖ **הרחבות – תשובת מראה הבזק – שימוש במטריה בשבת**

ד. חיה שמבהילה את בני הבית

ילקוט יוסף קצוש"ע אורח חיים סימן שז - דין אמירה לגוי בשבת

סא. יש אומרים שאם עכבר מסתובב בבית, והדבר מבהיל את בני הבית, ואי אפשר לסלקו על ידי מקל, מותר לומר לגוי שיצוד אותו, ויסלקנו מהבית, שמאחר שזו מלאכה שאינה צריכה לגופה, מותר לומר לגוי לעשותה. ויש חולקים. והעיקר לדינא להקל בזה, בפרט אם הדבר מונע מבני הבית לאכול סעודות שבת.

ה. הדלקת האור בשביל חולה שרוצה ללמוד תורה

שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן מב

שאלה. בביה"ח שערי צדק הנהוג שביליל שבת בשעה ידועה עובר עכו"ם בכל המחלקות ומכבה את החשמל, וקורה שחולה שאין בו סכנה איננו יכול להרדם ורוצה ללמוד אם מותר לו לבקש את העכו"ם שיחזור וידליק עבורו את החשמל שע"י מטתו כדי שיוכל ללמוד.

נלפענ"ד יש להתיר לחולה שבנידוננו לומר לעכו"ם להדליק עבורו החשמל ע"י מטתו כדי שיוכל ללמוד, בהיות שזה דבר מצוה וגם במקום חולי קצת, וניתן לומר שזה עוד יותר ממקום חולי קצת כי באי השינה והשכיבה לבטלה יוכל לבוא לידי רפרוף עצביו והרעה במצבו, וגם הא המדובר בחולה שנפל למשכב שמותר לומר לעכו"ם לעשות לו רפואה אפילו במלאכה דאורייתא. ומ"מ מן המובחר יעשה זאת בדרך רמיזה או לומר לו בצורה כזאת שיבין דבר מתוך דבר, כגון שיאמר לו שאיננו יכול לישון ושוכב בשיעמום וכדומה.

הציץ אליעזר צירף את שני הדינים שלמדנו, והקל לצורך חולה שרוצה לעשות מצווה.

רבנות -
סימן רע"ו סעיפים ב,ה
סימן ש"ז סעיף ה
סימן שכ"ח סעיף י"ז

סיכום

מהגמרא בגיטין (ח') ובעירובין (ס"ז) עלה שניתן להתיר אמירה לנכרי לצורך מצווה. הראשונים חלקו מה ניתן להתיר ועבור אלו מצוות. הפסיקה המרכזית פסקה כדעת הרי"ף, שלצורך יישוב ארץ ישראל ניתן לצוות שיעשה מלאכה דאורייתא, ולצורך שאר המצוות ניתן לצוות על מלאכה דרבנן. הרמ"א הביא את דעת העיטור, שסבר שמותר לצוות על מלאכה דאורייתא לצורך מצווה. אמנם דעתו לא התקבלה כדעה מרכזית, אך הפוסקים התחשבו בה במקרים שונים, והבאנו מספר דוגמאות –

1. לצורך ברית מילה – מכיוון שבסוגיה מצווה זו קבלה יחס מיוחד, כתב המג"א שניתן לסמוך בזה על הבה"ג לומר לנכרי לטלטל ברה"ר.
 2. בין השמשות במוצאי שבת – הפמ"ג כתב שיש בזה ספק ספקא – ספק האם מותר לעבור על דרבנן בזמן זה, וספק האם הלכה כעיטור. לכן כתב שבין השמשות של צאת שבת מותר לצוות לנכרי לעשות מלאכות דאורייתא לצורך מצווה. ברם המשנה ברורה הביא בשם השל"ה שנהגו לשבת בחושך בסעודה שלישית, אפילו אחרי שקיעה.
 3. למנוע חילול שבת של רבים – החיי אדם כתב לסמוך על העיטור לצוות את הנכרי שיעשה מלאכות דאורייתא כאשר האלטרנטיבה היא חילול שבת של אנשים רבים.
 4. לצורך בית הכנסת – השואל ומשיב כתב שהנהגים לומר לנכרי להדליק את האור בבית הכנסת לצורך תפילת הרבים, אין מוחים בידם, שסומכים בזה על העיטור. הרב עובדיה יוסף העיד על עצמו שהוא אף הורה כך לכתחילה כשהאור נכבה בבית הכנסת. וכך גם סבור הרב פיינשטיין להקל. בהשיב משה הרחיב את הקולא מתפילת הרבים ללימוד תורה של רבים.
 - הרב עובדיה מספר שבקהילות רבות היו עושים את הרישומים לצורך בית הכנסת בשבת ע"י נכרי. הוא כתב שלא נכון לעודד את זה, אך גם לא צריכים למחות בהם.
 5. בתשובת שו"ת במראה הבזק כתבו להקל כדעת העיטור בעת הצורך אם זה ימנע מחילול שבת ויעודד צמיחה רוחנית של הקהילה החלשה (פיקוח נפש רוחני).
- הרמב"ם למד שהמעשה של הינוקא במסכת עירובין עוסקת ברחצת תינוק, ללא קשר למצוות ברית מילה. מכאן לומד הרמב"ם שעבור קטן ומצטער ניתן להתיר אמירה לנכרי לעשות מלאכה דרבנן. זאת לעומת הגמרא בשבת (קכ"ט) בה נאמר שצרכי חולה, אפילו שאין בו סכנה, נעשים ע"י נכרי. מזה למד הרמב"ם שעבור חולה שאין בו סכנה מותר לומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא.
- גאונים וראשונים חולקים על הרמב"ם. הם לומדים שהמקרה של הינוקא עוסק בהיתר אמירה לנכרי לצורך המילה. לשיטתם אין מקור להיתר של צער שאיננו חולי או כאב עז. מותר לומר לנכרי לעשות כל מלאכה עבור החולה ומי שסובל מכאב משמעותי (יש לציין שגם איסורי דרבנן על ידי ישראל מותרים במצב זה. בהרחבות עמדנו על עיקרי השיטות, ונשוב ונעמיק בהן בעזרת ה' בסדרת השיעורים שתעסוק בנושא זה).
- השו"ע פוסק כרמב"ם.
לקולא זאת הבאנו כמה דוגמאות –

1. לעניין חימום – אמנם במרדכי משמע שמותר ליהנות ממלאכה דאורייתא של נכרי לצורך התחממות של כל אחד. אך השו"ע דחה את דבריו, וביארו הפוסקים שרק אם ניתן להגדיר את המצב כחולים שאין בהם סכנה נתיר שהנכרי יעשה מלאכה דאורייתא. ברם גם עבור מצטערים מהקור מותר לומר לנכרי לעשות מלאכה דרבנן.
2. לעניין קירור – המנחת יצחק כתב שיותר מצטערים מחום מאשר מקור, ולכן מה שמותר בקירור מותר בחימום (והסביר שמכיוון שהקירור שלנו הוא דרבנן, מותר למצטער לבקש מהנכרי להדליק את המזגן). באגרות משה דן בזה מצד תוספת הנאה, אך לא כתב שמדובר בצער המתיר אמירה לנכרי.
3. הגנה מפני הגשם – המכתם לדוד כתב שמפני הגשם מותר לומר לנכרי לטלטל עבורו מטריה ולהגן עליו, מצד שבות דשבות במקום צער.
4. נוכחות חיה שפוגעת בסעודת שבת – הילקוט יוסף פסק שמותר לומר לנכרי לצוד עכבר המפריע לסעודת השבת (וזה מלאכה שאינה צריכה לגופה, האסורה מדרבנן בלבד. נרחיב בזה כשנגיע למלאכת צד).
5. הדלקת אור עבור חולה הרוצה ללמוד תורה – הציץ אליעזר פסק ששני הדברים, לימוד תורה וחולי, מצטרפים, ואם לחולה קשה לישון ורוצה ללמוד מותר לרמוז לנכרי שידליק את האור.

בשיעור זה למדנו על שני תחומים בהם חז"ל התירו אמירה לנכרי לעשות איסור דרבנן – לצורך מצווה, ולצורך קטן ומצטער.

בשיעור הבא נברר שני דברים שקשורים לזה. הראשון – אם יש היתר אמירה לנכרי למנוע הפסד מרובה, והשני – נברר יותר לעומק מה מוגדר כאיסור דרבנן שמותר לומר לנכרי לעשות (אמירה דאמירה, אמירה שיעשה בשינוי, וכדו').